

Mitä subjektiiviset kysymykset lapsuudenkodin toimeentulosta oikeastaan mittaavat?

Pitkittäis- ja rekisteriaineistoihin perustuvat liikkuvuustutkimukset osoittavat lapsuudenkodin elintasolla olevan vahva yhteys lasten elintasoon aikuisiällä. Yhteys näyttäytyy paljon heikompana, tai sitä ei esiinny lainkaan, käytettäessä vastaajien omia arvioita lapsuudenkodin toimeentulosta. Pitkittäis- ja rekisteritutkimuksia voidaan pitää omia retrospektiivisiä arvioita luotettavampina, joten ristiriitaisilta vaikuttavien tulosten täytyy selittyä subjektiivisten retrospektiivisten kysymysten validiteetin ongelmista. Artikkelissa tarkastellaan tätä kysymystä lapsuudenkodin toimeentuloa koskevan kysymyksen kautta. Kysymyksen mahdollisina virhelähteinä eroteltiin neljä tapausta: lapset eivät useinkaan tiedä tai muista lapsuudenkotinsa toimeentulo-ongelmia, epäselvyys mihin vastaajat suhteuttavat lapsuudenkotinsa toimeentulon, lapsuudenkodin ajankohta on eri vuosikymmenellä vastaajan iästä riippuen sekä sukupolven sisäinen tuloliikkuvuus. Empiirisesti tarkastellaan kahta jälkimmäistä virhelähdettä. Aineistona on Stakesin HYPÄ 2004 kysely, johon on yhdistetty vastaajien tulo- ja toimeentulotukitiedot rekistereistä. Ikävakiointin jälkeenkään vastaajien tulotasolla ja toimeentulotuen saannilla ei ollut systemaattista yhteyttä lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmien kanssa. Vastaajien tietämättömyys ja epäselvyys siitä, mihin lapsuudenkodin toimeentuloa verrataan näyttävät tuovan mukanaan niin suuren mittausvirheen, ettei pelkkä ikävakiointi palauta kysymyksen validiteettia. Johtopäätös on, että subjektiivisiä arvioita lapsuudenkodin elinoloista ja toimeentulosta ei voida pitää luotettavina ja niiden käyttöä ylisukupolvisuuden tutkimuksessa tulisi vakavasti harkita.

PASI MOISIO, SAKARI KARVONEN

JOHDANTO

Sekä taloustieteissä että sosiologiassa on pitkät perinteet niin sanotun ylisukupolvisen tulo- ja sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksessa. Liikkuvuustutkimusten tulosten suora vertailu on usein vaikeaa, sillä tulokset ovat herkkiä käytettyjen tulo- ja muiden käsitteiden, mittausajanjakson sekä analyysimenetelmien eroille. Lukuisten liikkuvuustutkimusten päätulos on kuitenkin sama. Varallisuus ja tulotaso samoin kuin koulutus ja sosiaalinen asema osoittavat selvää periytyvyyttä sukupolvelta toiselle (Goldthorpe 1992, Piketty 2000, Erikson ja, Breen 2004, Corak 2004, Erola

ja Moisio 2007). Esimerkiksi Yhdysvalloissa vanhempien tulotaso selittää 40–60 prosenttia henkilön tulotasosta aikuisiällä (Solon 1992, Jantti ym. 2006). Suomessa ja muissa Pohjoismaissa periytyvyys on vähäisempää, noin 15–20 prosenttia (Björklund ja Jantti 1997, Österbacka 2004). Samoin vanhempien tulotasolla ja sosioekonomisella asemalla on todettu oleva jonkin verran vahvempi yhteys poikien tulojen ja aseman kanssa kuin tyttärien. Näin on myös Suomessa (ibid, Erola ja Moisio 2002). Sosiaalisten asemien katsotaan periytyvän taloustieteissä ennen kaikkea lapsuudenkodista saatujen taloudellisten, sosiaa-

lisen ja inhimillisen pääoman resurssien välityksellä. Myös lahjakkuuden geneettisen periytyvyyden osuutta on pyritty selvittämään taloustieteissä. Sosiologisissa liikkuvuustutkimuksissa painotetaan enemmän myös lapsuudenkodin elämäntyyliin ja arvostuksiin liittyviä tekijöitä sekä naapuruston merkitystä. Kummallakaan tieteenalalla ei kuitenkaan ole kattavaa tai yhtenäistä teoriapohjaa ylisukupolviselle liikkuvuudelle (Picketty 2000).

Myös köyhyyden ylisukupolvisuutta on tutkittu kansainvälisesti paljon taloustieteissä ja sosiologiassa. Yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa on todettu lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmien ja köyhyyden nostavan aikuistuneiden lasten köyhyysriskin moninkertaiseksi (Corcoran 1995, 241–2). Suomessa lapsuudenkodin köyhyyden on todettu nostavan henkilön oman köyhyysriskin kaksinkertaiseksi aikuisiällä (Airio ym. 2005). Vahvasta empiirisestä näytöstä huolimatta on edelleen epäselvää, mikä tarkkaan ottaen lapsuudenkodin köyhyydessä ja toimeentulo-ongelmissa vaikuttaa negatiivisesti lasten myöhempään koulutus- sekä työmarkkinauriin ja ylipäänsä sosioekonomisen aseman muotoutumiseen. Lapsuudenkodin köyhyydellä on negatiivinen vaikutus lasten myöhemmän sosioekonomisen aseman muotoutumiseen senkin jälkeen, kun vakioidaan vanhempien työmarkkina-asema, koulutus, perherakenne, toimeentulotuen saanti ja lähiympäristön sosioekonominen rakenne. (Corcoran 1995, 249). Lapsuudenkodin köyhyyttä joudutaankin liikkuvuustutkimuksissa yleensä käsittelemään eräänlaisena sijais- tai proxy-muuttujana, sillä tulkinta sen merkityksestä jää avoimeksi.

PITKITTÄISAINEISTOT JA RETROSPEKTIIVISET KYSYMYKSET

Ylisukupolvista tulo- ja köyhyysliikkuvuutta analysoivissa tutkimuksissa aineistot ovat yleensä joko haastattelu- tai rekisteripohjaisia pitkittäisaineistoja. Subjektiviisiä ja retrospektiivisiä kysymyksiä, joissa on kysytty lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista, on käytetty ylisukupolvisuustutkimuksissa sangen vähän ja niiden tulokset ovat monitulkintaisia (Kangas ja Ritakallio 1996, Heikkilä ja Sihvo 1997, Airio ja Niemelä 2002). Sen sijaan terveystieteissä subjektivisten retrospektiivisten kysymysten käyttö on yleisempää (esim. Harper ym. 2002, Dube ym. 2003, Mäkinen ym. 2006). Tutkimuksissa, joissa on käytetty subjektiviisiä kysymyksiä lapsuudenkodin toimeentulosta, lapsuudenkodin talousvai-

keuksien ja vastaajan nykyisten elinolojen sekä terveydentilan välinen yhteys on kuitenkin ollut melko heikko (Lundberg 1997, Rahkonen ym. 1997, Fritzell 2006). Pitkittäisaineistoihin perustuvat liikkuvuustutkimukset ja subjektiviiset retrospektiiviset kysymykset näyttävät siis tuottavan eri tuloksia lapsuudenkodin toimeentulovaikeuksien yhteydestä nykyisiin elinoloihin.

Pitkittäisaineistoihin perustuvia tutkimuksia voidaan pitää luotettavampina kuin subjektiviisiin retrospektiivisiin kysymyksiin perustuvia tutkimuksia. Esimerkiksi monet edellä mainituista tuloliikkuvuustutkimuksista perustuvat rekisteritietoihin vanhempien tai sisarusten tuloista ja ammasteista, Suomessa näitä ovat esimerkiksi Österbackan (2004), Airion ja kumppaneiden (2005) sekä Erolan ja Moisioin (2007) tutkimukset. Myös terveystutkimuksessa rekistereitä hyödynnetään paljon (esim. Wahlbeck ym. 2001, Pensola ja Valkonen 2003, Hyppönen ym. 2005, Power ym. 2005).

Tutkimuseettisistä tai -asetelmallisista syistä rekisteri- tai haastatteluaineistoa ei kuitenkaan aina ole mahdollista muodostaa, minkä vuoksi joudutaan turvautumaan retrospektiivisiin asetelmiin. Mennyttä aikaa kuvaavien kysymysten hyödyntäminen edellyttää kuitenkin, että kysymykset todella mittaavat sitä, mitä niiden oletetaan mitattavan. Rekisteripohjaisten pitkittäisaineistojen ja retrospektiivisten kysymysten tuottamien tulosten erot herättävät kysymyksen, kuinka luotettavia retrospektiiviset kysymykset ylipäänsä ovat.

Subjektiviisiin kysymyksiin lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista liittyy useita mahdollisia ongelmia. Yksi ilmeinen virhelähde liittyy siihen, etteivät lapset välttämättä tiedä vanhempiensa talousvaikeuksista. Yleensä lapsia pyritään suojelemaan viimeiseen asti toimeentulohuolilta ja köyhyyden vaikutuksilta. Toinen ongelma on epäselvyys siitä, mihin lapsuudenkodin oloja tarkasti ottaen verrataan: vastaaja voi arvioida lapsuudenkodin toimeentuloa suhteessa tuon ajan muihin perheisiin, mutta myös suhteessa omaan nykyiseen toimeentuloonsa, nykyiseen yleiseen elintasoon tai jopa odotettavissa olevaan elintasoonsa. Kolmas ongelma liittyy siihen, että mikäli aineistossa on vastaajia eri sukupolvista, nuorimpien ja vanhimpien vastaajien lapsuudet sijoittuvat eri aikakausille, jolloin vallinneet yhteiskunnalliset olot ovat voineet olla hyvin erilaiset. Vanhimpien vastaajien nuoruuden aikaan puutetta esiintyi enemmän ja se oli myös luonteeltaan toisenlaista ja vakavampaa kuin nuorimpien vas-

taajien lapsuudessa. Neljäs ongelma liittyy tulojen ja iän voimakkaaseen yhteyteen: yleensä tulot ja varallisuus kasvavat ja toimeentulo vakiintuu iän myötä. Nuoret vastaajat ovat siis pääsääntöisesti vanhempia vastaajia pienituloisempia.

Seuraavassa tarkastelemme lähemmin kahta jälkimmäistä ongelmaa asetelmassa, jossa käytössä on puhelinhaastattelussa kysytyjä subjektiivisia retrospektiivisiä arvioita lapsuudenkodin toimeentulosta. Näihin arvioihin on yhdistetty kyselyajankohtaa kuvaavia tulotietoja Tilastokeskuksen ja Stakesin rekistereistä. Näiden tietojen avulla tarkastelemme sitä, kuinka suuri ja millainen vaikutus retrospektiivisissä arvioissa on lapsuuden ajankohdalla ja sukupolven sisäisellä tulojaolla. Toisin sanoen tarkastelemme, onko vastaajan iällä ja tulotasolla systemaattista vaikutusta siihen, kuinka vastaajat raportoivat lapsuudenkotinsa toimeentulo-ongelmista.

AINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkimuksen aineistona oli Suomalaisten hyvinvointi (HYPA) -paneelitutkimuksen vuoden 2004 kysely. HYPA-kysely on Stakesin joka toinen vuosi keräämä laaja kyselytutkimus, jossa paneelimuotoiseen puhelinhaastattelututkimukseen yhdistetään rekisteritietoja Tilastokeskuksen ja Stakesin rekistereistä (Moisio 2006). HYPA-kysely on edustava otos Manner-Suomen 18–79-vuotiaista suomen- ja ruotsinkielisistä asukkaista. Vuoden 2004 kyselyn nettovastausprosentti oli 82.7 (N = 4350). Vastaajien kotitalouksien tulotiedot ovat vuodelta 2004 ja ne olivat saatavilla vain noin puolelle (58 prosenttia) HYPA 2004 aineistoon kuuluvista (N = 2494). Tarkemmin ottaen tulotiedot saatiin yhdistettyä paneeliosioon kuuluville, joille on mahdollista yhdistää vuotta 2004 koskevat rekisteritiedot vuoden 2006 kyselystä. Tämä siksi, että rekistereistä kootut tulotiedot ovat kaksi vuotta kyselytietoja jäljessä. Paneeliosion vastausjakauma lapsuudenkodin toimeentulo-ongelma kysymyksessä ei kuitenkaan eronnut käytännössä lainkaan vuoden 2004 aineistosta. Koska tarkoituksena on tarkastella lapsuudenkodin toimeentulon yhteyttä vastaajan omaan toimeentuloon, vastaajat jotka asuvat vanhempiensa kanssa tai määrittelemättömässä kotitaloudessa ovat poistettu aineistosta. Näitä tapauksia oli 217 eli 8.7 prosenttia vastaajista. Lopullinen analysoitavien havaintojen määrä on 2277.

Haastattelussa vastaajia pyydettiin arvioimaan lapsuudenkodin toimeentuloa kysymysel-

lä: ”Ajatelkaa aikaa, kun olitte 15-vuotias. Oliko lapsuudenkotinne mielestänne: varakas, hyvin toimeentuleva, keskituloinen, huonosti toimeentuleva vai köyhä?” Lapsuudenkotia koskevan muuttujan kaksi viimeistä luokkaa (huonosti toimeentuleva ja köyhä) yhdistettiin yhdeksi lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia ilmentäväksi luokaksi. Yhdistely tehtiin, jotta luokassa olisi riittävä määrä tapauksia jatkoanalyysissä. Vastaajien nykyistä toimeentuloa tarkasteltiin heidän kotitaloudessaan käytettävissä olevien rahatulujen ja mahdollisen toimeentulotuen saannin kautta. Näitä koskevat tiedot on yhdistetty aineistoon Tilastokeskuksen tulojaon kokonaisaineistosta, joka pohjautuu hallinnollisiin rekistereihin. Kotitalouksien käytettävissä olevat rahatulot muunnettiin kulutusyksikkökohtaisiksi tuloiksi OECD:n muunnetulla skaalalla. Kulutusyksikkökohtaiset tulot jaettiin analyyseissä tulokymmenyksiin, joiden tuloajat saatiin vuoden 2006 Tulonjakotilastosta. Toimeentulotuen saantia tarkasteltiin vuositasolla, sillä rekisteritiedoista ilmenee vain, onko (ja kuinka paljon) vastaajan kotitalous saanut toimeentulotukea kalenterivuoden aikana. Ikä ja muut tutkimuksessa käytetyt tiedot on yhdistetty Tilastokeskuksen henkilörekistereistä. Tutkimusmenetelmänä oli ristiintaulukointi ja yhteyksien tilastollista merkitsevyyttä testattiin khiin neliö -testillä. Lisäksi laskettiin keskiarvoja osajoukoille.

PERIODIVAIKUTUS ELI LAPSUUDEN AJANKOHTA

Hieman alle viidennes vastaajista arvioi lapsuudenkotinsa huonosti toimeentulevaksi tai köyhäksi (Taulukko 1). Puuttuvia arvoja (ei osaa sanoa) löytyi vain kahdelta vastaajalta. Naiset arvioivat miehiä hieman useammin lapsuudenkotinsa huonosti toimeentulevaksi tai köyhäksi (20 prosenttia vs. 17 prosenttia), mutta sukupuolten vastausjakaumat eivät eroa tilastollisesti merkitsevällä tavalla (95 prosentin luottamustasolla).

Koska oma nykyinen taloudellinen tilanne saattaa vaikuttaa arvioon lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista, tarkasteltiin ensin lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmien yhteyttä vastaajan nykyiseen toimeentulotuen saantiin. Taulukossa 2 esitetään lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia raportoivien prosenttiosuudet toimeentulotukea saavien ja tukea saamattomien keskuudessa ikäluokittain. Sarakereunajakaumasta ilmenee, että 20 prosenttia kaikista vastaajista ilmoitti lapsuudenkodissaan olleen toimeentulo-ongel-

Taulukko 1.

Vastausjakaumat (%) sukupuolen mukaan kysymykseen: Ajatelkaa aikaa, kun olitte 15-vuotias. Oliko lapsuudenkotinne mielestänne?

	Varakas	Hyvin toimeentuleva	Keskituloinen	Huonosti toimeentuleva	Köyhä	Yhteensä	N
Naiset	2	18	62	12	6	100	1120
Miehet	1	16	61	16	6	100	1155
Yhteensä	2	17	61	14	6	100	
N	35	385	1397	322	136		2275

Taulukko 2.

Lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportoivien osuus (%) iän ja toimeentulotuen saannin mukaan.

	18–29 v	30–39 v	40–49 v	50–59 v	60+	Keskiarvo	N
Ei saa	8	8	17	26	34	20	2179
Saa tukea	8	5	17	22	20	13	92
Keskiarvo	8	8	17	26	34	20	
N	346	395	443	518	546		2271

mia. Toimeentulotukea saavista 13 prosenttia raportoi lapsuudenkodissaan olleen toimeentulo-ongelmia, mikä on vähemmän kuin muilla vastaajilla (20 prosenttia). Ainoastaan nuorimmassa ikäluokassa toimeentulotuen saajat raportoivat enemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista kuin tukea saamattomat. Edelleen rivireunajakaumasta havaitaan, että lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportoivien osuus kasvaa vastaajan iän mukaan. Parikymppisistä vastaajista vain 5 prosenttia ilmoitti lapsuudenkodissaan olleen toimeentulo-ongelmia, kun kuusikymmentä vuotta täyttäneistä peräti kolmannes (34 prosenttia) raportoi lapsuudenkodissaan olleen toimeentulo-ongelmia. Nuoret raportoivat vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia ver-

rattuna vanhempiin vastaajiin niin toimeentulotukea saavien kuin saamattomien vastaajien keskuudessa.

Lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportointi ei myöskään näytä olevan kovin selvässä yhteydessä vastaajan nykyiseen tulotasoon. Kun tarkastellaan lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportoivien osuutta eri tuloluokissa iän mukaan (taulukko 3), havaitaan sarakereunajakaumasta, että pienituloisimmat (alin tulokymmenys) kuuluvat vähiten lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia raportoivien joukkoon. Pienituloisimmista 17 prosenttia ilmoitti lapsuudenkodissaan olleen toimeentulo-ongelmia, kun keskimmaisissa tuloluokissa yleensä noin 20 prosenttia vastaajista raportoi lapsuudenkodissaan

Taulukko 3.

Lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportoivien osuus (%) iän ja tuloluokan mukaan.

	18–29 v	30–39 v	40–49 v	50–59 v	60+	Keskiarvo	N
I (alin)	6	12	9	21	31	17	333
II	5	16	13	29	38	24	226
III	12	0	18	28	36	23	210
IV	7	9	17	23	36	21	211
V	7	5	23	28	34	22	208
VI	7	11	27	36	30	23	182
VII	0	7	7	25	31	16	186
VIII	18	5	20	23	33	20	234
IX	4	4	27	30	35	21	240
X (ylin)	4	6	11	24	40	18	244
Keskiarvo	7	8	17	26	34	20	
N	345	395	467	519	547		2274

olleen toimeentulo-ongelmia. Rivireunajakaumasta voidaan havaita, että nuoret raportoivat vanhempia vastaajia vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia. Tarkasteltaessa lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportointia iän ja tuloluokan mukaan, voidaan havaita, että nuoremmat vastaajat raportoivat vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia verrattuna vanhempiin vastaajiin kaikissa tuloluokissa.

Nuoremmat vastaajat raportoivat siis vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia kuin vanhemmat vastaajat tuloluokasta tai toimeentulotuen saannista riippumatta. Tämä selittyy pitkälti periodivaikutuksella eli sillä, että iästä riippuen vastaaja arvioi hyvin eri aikakausille sijoitunutta lapsuuttaan. 60-vuotias vastaaja arvioi 1940-luvun lapsuudenkotinsa toimeentuloa, kun taas 20-vuotias arvioi 1990-luvun lapsuudenkotinsa elintasoja. Yleisestä elintason noususta seuraa väistämättä se, että lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmista raportointi kasvaa vastaajan iän mukana. Taulukon 1 ja 2 rivireunajakaumat osoittavat selvästi, että käytettäessä retrospektiivisiä kysymyksiä lapsuudenkodin toimeentulon arvioimiseksi, tulisi vastaajan lapsuudenkodin ajankohdan vaikutus aina vakioida jollain tapaa, esimerkiksi tarkastelemalla vastaajia ikäluokittain.

Lapsuudenkodin toimeentulon arvioiden ikäluokittainenkin tarkastelu tuottaa kuitenkin tuloksia, jotka ovat ristiriidassa pitkittäis- ja rekisteritutkimusten kanssa. Toimeentulotukea saavat raportoivat saman verran lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia kuin muut useimmissa ikäluokissa, joissain ikäluokissa jopa vähemmän. Samoin alimpaan tulokymmenykseen kuuluvat raportoivat jopa keskimäärin vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia kuin muut ikäluokkaan kuuluvista. Tämä voi selittyä sillä, että vastaajat vertaavat lapsuudenkotinsa elintasoja ainakin jossakin määrin myös nykyiseen elintasoonsa, ei siis pelkästään lapsuuden ajan yleiseen elintasaan. Retrospektiivisissä kysymyksissä ei siis voida tietää, kuinka paljon vastaaja suhteuttaa lapsuudenkotinsa elintason lapsuutensa ajan yleiseen elintasaan ja kuinka paljon omaan sen hetkiseen elintasoonsa. Kysymyksen täsmällisempi muotoilu voisi osin vähentää tätä virhelähdettä, mutta se ei poista ongelmaa kokonaan. Aineistomme ei ikävä kyllä mahdollista tarkempaa tarkastelua siitä, mihin vastaajat oikeastaan vertaavat lapsuudenkotinsa toimeentuloa retrospektiivisissä kysymyksissä.

IÄN ELI TULOJEN IKÄSIDONNAISUUDEN VAIKUTUS

Sukupolven sisäinen tuloliikkuvuus on toinen vastaajan ikään liittyvä tekijä, joka vaikeuttaa retrospektiivisten kysymysten tulkintaa vertailtaessa vastaajan nykyistä ja lapsuudenkodin toimeentuloa. Nuorena tulot ovat yleensä pienet ja toimeentulo-ongelmat yleisiä. Iän karttuessa tulot keskimäärin nousevat, varallisuutta kertyy ja toimeentulo vakiintuu. Pienituloisista on aina suhteellisesti suuri osa nuoria. Tämä yhdistettynä edellä käsiteltyyn periodivaikutukseen merkitsee sitä, että pienituloiset raportoivat vähemmän lapsuudenkodin ongelmia kuin muut.

Taulukossa 4 on esitetty toimeentulotuen saajien jakautuminen ikäluokittain ja taulukossa 5 on esitetty ikäluokkien osuudet tulokymmenyksissä. Taulukoiden ikäluokkien kokoa kuvaavista reunarivijakaumista huomataan, että 18–29 vuotiaita on aineistossa suhteellisesti vähemmän kuin väestössä. Tämän johtuu vanhempiensa kanssa asuvien vastaajien olossulkemisesta aineistosta (ks. aineisto-osio). Neljännes (26 prosenttia) toimeentulotukea saavista on aineistossamme alle 30-vuotiaita, mikä on huomattavasti suurempi osuus kuin ikäluokan osuus koko aineistossa (15 prosenttia). Samoin neljännes (25 prosenttia) alimpaan tulokymmenykseen kuuluvista on alle 30-vuotiaita, mikä on jälleen huomattavasti suurempi osuus kuin ikäluokan osuus koko aineistossa (15 prosenttia). Suurituloisissa on sen sijaan suhteessa vähän nuoria. Tämä sukupolvien välinen tulonjako, joka havaitaan taulukoissa 3 ja 4, voidaan todeta myös mm. Stakesin (2006) Toimeentulotukirekisterin ja Tilastokeskuksen (2006) Tulonjakotilaston tilastoista.

Nuorten yliedustus sekä toimeentulotuen saajissa että pienituloisissa selittää osaltaan sitä ristiriitaiselta vaikuttavaa tulosta, että toimeentulotuen saajat ja pienituloiset raportoivat vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia kuin muut. Nuoret ovat huomattavasti yliedustettuina toimeentulotuen saajissa ja pienituloisissa, samalla kun he raportoivat lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia huomattavasti vähemmän kuin vanhemmat vastaajat lapsuuden ajankohtaan liittyvän periodivaikutuksen vuoksi. Verrattaessa vastaajan toimeentuloa hänen raportoimaansa lapsuudenkodin toimeentuloon, tulisikin ottaa huomioon se, että vastaajan toimeentulo on voimakkaasti yhteydessä hänen ikäänsä. Nuorten vastaajien tulot tulevat yleensä kasvamaan iän myötä, joten samankin vastaajan toimeentulo vaihtelee todennäköisesti paljon hänen elinkaa-

Taulukko 4.

Ikäluokkien osuudet (%) toimeentulotuen saajissa.

	18–29 v	30–39 v	40–49 v	50–59 v	60+	Yhteensä	N
Ei saa	15	17	20	23	25	100	2179
Saa tukea	26	22	26	20	6	100	92
Yhteensä	15	17	21	23	24	100	
N	345	395	466	518	548		2274

Taulukko 5.

Ikäluokkien osuudet tulokymmenyksissä.

	18–29 v	30–39 v	40–49 v	50–59 v	60+	Yhteensä	N
I (alin)	25	18	16	16	26	100	332
II	17	17	14	13	39	100	225
III	16	11	21	17	34	100	210
IV	15	17	20	18	31	100	212
V	13	19	19	19	30	100	209
VI	16	25	19	21	20	100	183
VII	12	15	25	30	19	100	187
VIII	12	18	23	28	18	100	234
IX	11	21	23	30	14	100	240
X (ylin)	11	14	27	37	12	100	243
Yhteensä	15	17	21	23	24	100	
N	346	395	466	519	549		2275

rensa aikana. Tätä ongelmaa voisi yrittää ottaa huomioon käyttämällä jonkinlaista elinkaari-vaikioitua tulomuuttujaa, mutta sellaisen määrittelyminen on käytännössä hyvin vaikeaa, ellei mahdotonta.

POHDINTA

Lapsuudenkodin toimeentuloa koskevat kysymykset eivät kuvaa lapsuudenkodin elinoloja luotettavasti. Syitä retrospektiivisten subjektiivisten kysymysten huonoon validiteettiin on useita. Ensinnäkin lapsia pyritään yleensä suojelemaan perheen taloushuolilta viimeiseen saakka, joten lapsuudenmuistoja ei voida pitää luotettavana tietona lapsuudenkodin toimeentulosta. Lisäksi lapsuudenkodin muistot näyttävät värittyvän eri tavalla vastaajasta riippuen. Esimerkiksi naiset raportoivat miehiä useammin lapsuudenkodin ongelmista (Kestilä ym. 2006). Tässäkin aineistossa löydettiin tämän suuntaisia sukupuolieroja toimeentulo-ongelmien kohdalla. Onkin varsin todennäköistä, että sukupuoli ei ole ainoa tekijä, joka vaikuttaa ihmisten arvioihin lapsuudenkodistaan. Esimerkiksi vastaajan nykyinen elämäntilanne ja elintaso vaikuttavat todennäköisesti tapaan, jolla hän arvioi lapsuudenkotinsa toimeentuloa.

Toinen ongelma on, että retrospektiivisissä

arvioissa on mahdotonta tietää, mihin vastaajat lapsuudenkotinsa toimeentulon tarkalleen ottaen suhteuttavat: lapsuutensa aikaiseen yleiseen elintason, nykyiseen yleiseen elintason vai nykyiseen omaan elintasoonsa. Tutkimus ei anna viitteitä siitä, että vastaajat, lähinnä nuorimmat heistä, arvioisivat lapsuuttaan suhteessa tulevaan elintasoonsa. Retrospektiivisten kysymysten konkreettisempi muotoilu voi vähentää vertailukohtaan liittyvää ongelmaa, mutta se ei poista vertailukohdan ongelmaa kokonaan. Esimerkiksi lapsuudenkodin toimeentulon arvioiminen suhteessa kyseisen ajan yleiseen elintason vaatisi, että vastaajalla olisi täydellinen tietämys lapsuutensa aikaisesta yleisestä elintasosta ja tulonjakaumasta. Mikäli vastaajaa taasen pyydetään arvioimaan lapsuudenkotinsa toimeentuloa suhteessa omaansa, pitäisi ottaa huomioon onko vastaaja kokenut sosiaalista nousua tai laskua. Tällöinkin kysymys antaisi retrospektiivisen arvion vastaajan ylisukupolvisesta sosiaalisesta liikkuvuudesta, ei objektiivista tietoa vastaajan lapsuudenkodin toimeentulosta.

Kolmas ongelma on, että vastaajien lapsuudet ovat ajoittuneet useiden vuosikymmenien ajanjaksolle. Vanhimmat vastaajat arvioivat lapsuudenkotinsa elintasoja 1940-luvulla, nuorimmat vastaajat lapsuudenkotinsa elintasoja 1990-luvulla

la. Yleisen elintason nousun seurauksena vanhemmat vastaajat raportoivat aina enemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia kuin nuoret. Osin ilmiö on tietysti todellinen: köyhyyttä todellakin esiintyi 1940-luvulla verrattomasti enemmän kuin 1990-luvulla. Myös köyhyyden luonne on muuttunut ratkaisevasti: esimerkiksi vielä 1940-luvulla puute saattoi olla absoluuttista fyysisten perustarpeiden tyydyttämisen puutteita, joilla on suoria terveysvaikutuksia. Sen sijaan myöhemmät kohortit kohtaavat köyhyyden pikemminkin suhteellisenä, toimintamahdollisuuksia ja valinnanvaihtoehtoja rajoittavana vajeena, jonka vaikutus esimerkiksi terveyteen on välittyneempää ja epäsuorempaa. Tästä seuraa myös se, että nuoremmat ja vanhat vastaajat käsittävät toimeentulon ongelmat eri tavalla. Edelliset ymmärtävät käsitteen pitkälti suhteellisenä, jälkimmäiset myös jossain määrin absoluuttisena.

Neljäs ongelma verrattaessa vastaajan nykyistä toimeentuloa hänen lapsuudenkotinsa toimeentuloon liittyy sukupolven sisäiseen tuloliikkuvuuteen eli iän ja tulojen vahvaan yhteyteen. Tulot ja elintaso paranevat yleensä iän myötä, joten pienituloisista on aina suhteellisesti suuri osa nuoria aikuisia, jotka samalla raportoivat vähemmän lapsuudenkodin toimeentulo-ongelmia edellä kuvatun periodivaikutuksen vuoksi. Työiän jälkeen tulotaso puolestaan kääntyy laskuun eläkkeelle siirryttäessä. Sukupolven sisäinen tuloliikkuvuus vaikeuttaa tulosten tulkintaa myös siksi, että nuorten vastaajien myöhempi tulokehitys on todennäköisesti yhteydessä heidän lapsuudenkotinsa toimeentuloon. Esimerkiksi perhetaustoiltaan erilaisten nuorten toimeentulo voi olla sama opiskeluaikana, mutta tulokehitys eriytyä myöhemmin tavalla, joka on yhteydessä perhetaustaan. Edelleen itse opiskelijaksi valikoituminen ja opintojen pituus riippuvat vanhempien sosioekonomisesta taustasta (Kivinen ym. 2007). Pienituloisiksi nuoriksi lukeutuu siis suuri määrä opiskelijoita, joiden nykyiset tulot ovat pienemmät, mutta odotettavissa oleva tulokehitys parempi kuin jo työelämään siirtyneiden vähän koulutettujen ikätovereittensa.

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet empiirisesti vain lapsuudenkodin ajankohdan ja suku-

polven sisäisen tuloliikkuvuuden vaikutusta siihen, millainen yhteys on vastaajan nykyisellä toimeentulolla ja hänen arvioltaan lapsuudenkotinsa toimeentulosta. Johtopäätös tästä tarkastelusta on, että retrospektiivisiä arvioita lapsuudenkodin toimeentulosta tulisi aina tarkastella ikäluokittain tai muutoin vakioimalla vastaajien ikä. Empiirinen tarkastelu viittasi kuitenkin siihen, ettei pelkkä ikävakiointi riitä retrospektiivisten kysymysten validiteetin korjaamiseksi. Ikäluokittaisessa tarkastelussakin retrospektiiviset kysymykset antoivat lapsuudenkodin toimeentulon yhteydestä vastaajan nykyiseen toimeentuloon tuloksia, jotka ovat selvässä ristiriidassa pitkäikäis- ja rekisteritutkimusten kanssa. Näyttääkin siltä, että vastaajat vertaavat lapsuudenkotinsa elintasoainakin jossakin määrin myös nykyiseen elintasoonsa, joko omaansa tai yleiseen. Aineistomme ei mahdollista tarkastelua siitä, kuinka paljon vastaajat suhteuttavat lapsuudenkotinsa elintason lapsuutensa ajan yleiseen elintasoon ja kuinka paljon omaan elintasoonsa. Kysymyksen täsmällisempi muotoilu voi vähentää tätä virhelähdettä, mutta se, mihin vastaajat oikeastaan vertaavat lapsuudenkotinsa toimeentuloa retrospektiivisissä kysymyksissä, jää pakostakin jossain määrin epäselväksi.

Subjektiiivisiin mittareihin sisältyy siis useita mahdollisia virhelähteitä, jotka tekevät mittauksesta epäspesifin. Subjektiiivisiin retrospektiivisiin mittareihin perustuvissa tutkimuksissa lapsuudenkodin ja aikuistuneiden lasten toimeentulon välinen yhteys näyttyy todellista yhteyttä heikompana. Todennäköisesti vinouman seurauksena myös terveyden ja lapsuuden elinolojen välinen yhteys ilmenee todellista vähäisempänä. Tähän päätelmään voidaan tulla lukuisten pitkäikäis- ja rekisteriaineistoihin perustuvien tuloliikkuvuus- ja terveystutkimusten pohjalta, joissa raportoidaan selvä yhteys lapsuudenkodin elinolojen ja aikuistuneiden lasten toimeentulon ja terveyden välillä. Kaiken kaikkiaan subjektiiivisiin arvioihin perustuvia retrospektiivisiä tietoja lapsuudenkodin elinoloista ja toimeentulosta ei voida pitää kovinkaan luotettavina ja niiden käyttöä ylisukupolvisuustutkimuksissa tulisi harkita vakavasti.

Intergenerational mobility studies based on longitudinal and register data show that the living conditions of the childhood home have a strong connection with a person's current living conditions. The connection appears much weaker, or non-existent, when a person's retrospective, subjective estimate on the living conditions in a childhood home is used. Since we can consider longitudinal and register studies as more reliable, this contradiction of results has to be due to the subjective nature of retrospective survey questions. In this paper we study this contradiction using a retrospective survey question on the subsistence level in the childhood home.

We isolate four possible sources for the measurement error: i) children typically do not know or remember very well any economic problems in the childhood home ii) and vagueness as to what is the basis for comparison in assessing subsistence levels in the childhood home, iii) childhood periods relate to different decades depending on the age of respondent and iv) the income mobil-

ity across the life cycle. The latter two were studied empirically. The data are derived from the HYPA 2004 survey carried out by STAKES, with additional register data on respondent incomes and social assistance benefits.

Even after controlling for the age of respondents, we did not find an association between self-reported childhood home economic adversities and the respondent's income level or the reciprocity of social assistance. The lack of accurate knowledge of respondents and the vagueness of comparisons underlying assessments of the childhood economic situation seems to cause a substantial amount of measurement error, so that controlling for the age of the respondent is not enough to restore the validity of the retrospective question. Our conclusion is that retrospective questions on the subsistence level of the childhood home are not reliable and their use in intergenerational mobility studies should be seriously considered.

KIRJALLISUUS

- Airio I, Moisio P, Niemelä M. The Intergenerational Transmission of Poverty in Finland in the 1990s. *European Journal of Social Security* 2005;7:251–67.
- Airio I, Niemelä M. Periytyykö köyhyys? Köyhyyden ja toimeentulotukiasiakkuuden sukupolvinen liikkuvuus. *Sosiologia* 2002;3:215–226.
- Björklund A, Jäntti M. Intergenerational Income Mobility in Sweden Compared to the United States. *American Economic Review* 1997;87:1009–18.
- Breen R. *Social Mobility in Europe*: Oxford University Press, Oxford 2004.
- Corak M. (toim.) *Generational Income Mobility in North America and Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Corcoran M. Rags to Rags: Poverty and Mobility in the United States. *Annual Review of Sociology* 1995;21:237–67.
- Dube SR, Felliti VJ, Dong M, Giles WH, Anda RF. The impact of adverse childhood experiences on health problems: evidence from four birth cohorts dating back to 1900. *Preventive Medicine* 2003;3:268–277.
- Erikson R, Goldthorpe J. *The Constant Flux*: Clarendon Press, Oxford 1992.
- Erola J, Moisio P. Jähmettykö Suomi? Sosiaalinen liikkuvuus ja pitkäaikaistyöttömyys Suomessa 1970–1995. *Sosiologia* 2002;3:185–199.
- Erola J, Moisio P. Social mobility over three generations in Finland 1950 – 2000. *European Sociological Review* 2007;2:169–183.
- Fritzell J. The accumulated experience of class. Paper presented at the 7th Finnish-Scottish-Swedish workshop on Social patterning of health. Helsinki, 1–3 June 2006.
- Harper S, Lynch J, Hsu W-L, Everson SA, Hillemeier MA, Raghunathan TE, Salonen, JT, Kaplan, GA. Life course socioeconomic conditions and adult psychosocial functioning. *International Journal of Epidemiology* 2002;39:395–403.
- Heikkilä M, Sihvo T. Toimeentulotuki taloudellisen suoriutumisen ilmapuntarina. Teoksessa Heikkilä, M, Uusitalo, H. (toim.) *Leikkausten hinta*. Stakes Raportteja 208. Gummerus, Jyväskylä, 1997, 181–195.
- Hyppönen E, Smith GD, Shepherd P, Power C. An intergenerational and lifecourse study of health and mortality risk in parents of the 1958 birth cohort: (II) mortality rates and study representativeness. *Public Health* 2005;119:608–615.

- Jääntti M, Bratsberg B, Røed K, Raaum O, Naylor R, Österbacka E, Eriksson, T. **American Exceptionalism in a New Light: A Comparison of Intergenerational Earnings Mobility in the Nordic Countries, the United Kingdom and the United States.** IZA Discussion Papers 1938, Institute for the Study of Labor (IZA) 2006.
- Kangas O, Ritakallio V-M. Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Teoksessa Kangas O, Ritakallio V-M. (toim.) Kuka on köyhä. **Stakes Tutkimuksia 65, Helsinki 1996,** 11–67.
- Kestilä L, Koskinen S, Martelin T, Rahkonen O, Pensola T, Aro H, Aromaa A. Determinants of health in early adulthood: what is the role of parental education, childhood adversities and own education? *Eur J Public Health* 2006 16: 305–314.
- Kivinen O, Hedman J, Kaipainen P. From Elite University to Mass Higher Education. Educational expansion, equality of opportunity and returns to university education. *Acta Sociologica* 2007 50:231–247.
- Lundberg O. Childhood conditions, sense of coherence, social class and adult ill health: exploring their theoretical and empirical relations. *Social Science and Medicine* 1997:821–831.
- Moisio P. HYPÄ 2004-aineistokuvaus. Hyvinvointi & Palvelut 2004-kyselyn aineistokuvaus. Stakes, Helsinki 2006.
- Mäkinen T, Laaksonen M, Lahelma E, Rahkonen O. Lapsuuden olosuhteet ja aikuisuuden toimintakyky. **Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti** 2006:3–12.
- Pensola T, Valkonen T. Effect of living conditions in the parental home and youth paths on the social class differences in mortality among women. *Scandinavian Journal of Public Health* 2003:428–438.
- Piketetty T. Theories of persistent inequality and intergenerational mobility Teoksessa Atkinson, A. B, Bourguignon, F. (toim.) *Handbook of Income Distribution.* Elsevier, Amsterdam 2000, 429–476.
- Power C, Hyppönen E, Smith GD. Socioeconomic Position in Childhood and Early Adult Life and Risk of Mortality: A Prospective Study of the Mothers of the 1958 British Birth Cohort. *American Journal of Public Health* 2005:95: 1396–1402.
- Rahkonen O, Lahelma E, Huuhka M. Past or present? Childhood living conditions and current socioeconomic status as determinants of adult health. *Social Science and Medicine* 1997:327–336.
- Solon, G. Intergenerational Income Mobility in the United States. *American Economic Review* 1992:393–408.
- Stakes 2006. Toimeentulotuki 2005. Tilastotiedote 25/2006.
- Tilastokeskus 2006. Tulonjakotilasto 2004. Tulot ja kulutus 2006.
- Wahlbeck K, Osmond C, Forsén T, Barker DJP, Eriksson JG. Associations between childhood living circumstances and schizophrenia: a population-based cohort study. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 2001:356–360.
- Österbacka, E. *It Runs in the Family. Empirical Analyses of Family Background and Economic Status.* Åbo Academi University Press, Turku 2004.

PASI MOISIO

PhD, erikoistutkija

Stakes

Hyvinvoinnin tutkimusryhmä

SAKARI KARVONEN

VTT, dosentti, ryhmäpäällikkö

Stakes

Hyvinvoinnin tutkimusryhmä